

МОСТИ ПАМ'ЯТІ, АБО Ж ПРО ТИХ, КОМУ СУДИЛОСЯ ВИРИВАТИСЯ ІЗ ПАСТКИ

Слоньовська О. Впольоване покоління... – Київ, 2017. – 789 с.

Відомий сучасний романіст Джон Фаулз в одному із своїх есеїв про складність «виживання» жанру роману в наш час зауважив: «Будь-який видовий чи слуховий ряд у сучасному романі просто нудий – камера й мікрофон зареєструють і передадуть усе набагато краще». Тому композиційне вирішення справді талановитого роману письменник вбачає в кінематографічності: «наша уява «знімає» епізоди і сцени, і ми створюємо описи того, що знято». Спалахи-кінокадри – це благодатний матеріал і невичерпні можливості для ретроспекції, для мандрівки в минуле, для воскресування відчуттів, запахів, кольорів, облич, силуетів... людського життя, цілої епохи.

Роман Ольги Слоньовської компонується саме за таким принципом. Оживає пейзаж пам'яті: «Зима повернулася, коли в садах зацвіли вишні. Увечері дуже постуденіло, а вночі звіялася буря, нагнала важких, як старі ватяні ковдри, хмар, розсмикала їх на блідо-сірі клапті й жужмом витрясла на Обласний Центр». Наповнюється голосами студентська аудиторія, лунає дзвінок. Відкривається завіса... Перед нами – презентація колоритних постатей мешканців однієї із кімнат студентського гуртожитку: «ангела во плоті» Паші Ластовенко; «писаної красуні», яка вміє зберігати абсолютний спокій навіть у точці «повного випаровування» Галі Дайщастя; стурбованої потребою уваги сильної половини шишногогрудої комсомолки-кар'єристки Іри Коник, що перейняла естафету у факультетської Проні Прокопівни; вишуканої Анелі Шутки. Усталений ритм обертання довкола орбіти «Обласний Центр (гуртожиток – інститут, дуже рідко – кафе «Сніжинка») – дорога щоп'ятниці додому, в Село», – іноді давав збій від «незрозумілих подій, у які ніхто не втаємничував». Сніг на вишневому цвіті – цей образ, яким, власне, й починається роман, далеко не випадковий: це містка метафора юності, чие цвітіння zagrożене. І морозяний подих епохи дуже швидко вривається в студентське життя, що «текло розміреним планом». Із перешіптувань, із фрагментів випадково побаченого складається картина, не зовсім зрозуміла ще дитячій психології головної героїні – Ольдзі Понятовської: «Десь у ті дні на подвір'ї інституту я побачила подію, що врізалася мені в пам'ять надовго. Три міліціонери нещадно копали в обличчя лежачого й, піднявши на ноги, немилосердно били кулаками під дих і попід ребра, а тоді силоміць запхали в міліцейський «бобик» високого русявого студента. Я знала цього студента!». Так прийшло відчуття тривоги, бажання дізнатись: чому? За що? І перша відверта відповідь від смертельно хворого дядька-юриста із засторогою «не патякати язиком». І перше «вірую» – «ти ще доживеш до тієї пори, коли можна буде говорити вголос

про все на світі й при цьому не оглядатися, чи хтось зумисно не підслуховує, щоб із бебехами здати в КДБ».

Мисляча юнка йде проти усталених стереотипів і щораз ставить викладачів у незручне становище: то відмовляється вбачати в образі Чіпки народного месника, натомість – бандита, то зовсім врозріз із радянською ідеологією трактує образи «Землі» Ольги Кобилянської, «Катерину» Тараса Шевченка... Пам'ять оповідачки світлим прожектором вихоплює з минулого постаті тих, хто намагався вберегти, застерегти допитливу студентку, й водночас не притлумити її нестандартного мислення, відтак переноситься в ті часи, коли Ольдзя вже й сама почне викладати, коли стануть ближчими й зрозумілішими долі наставників, пережиті ними трагедії.

Перефразовуючи Мілана Кундери, література – це помста людини безликості історії. У романі Ольги Слоньовської історія набуває людських облич. Ніби профілі на чорно-білих світлинах, зринають вони у пам'яті головної героїні, проходять перед внутрішнім зором галереєю... Жертви й кати, і просто впольовані. Ось постать Ромка Ганцяка, знищеного системою, за коротеньку розмову з яким на автобусній зупинці дівчину вперше викликають у КДБ; ось постать кадебіста-пенсіонера, що вигулює собак біля міського озера й аж нетямиться від ледь стримуваного бажання спустити вовкодавів на студенток, які біжать крос біля того ж таки озера... ось постать Ганни Станіславівни із покаліченими руками, – колишньої учасниці упівського підпілля, катованої по таборах, але незломленої. Введена у текст роману розповідь про Гната Босого, сільського божевільного, колишнього повстанця, що днює й ночує на руїнах землянки-криївки, зірваної «істрибками», звучить як сага й водночас вражає затамованим німим голосінням над поламаними долями, відібраним життям кращих із кращих: Гнат «любить розповідати, що тут його кращий друг загинув, і тіло хлопця привезли в наше село, заставили людей впізнавати, чи тутешній. Жінки, чоловіки й дітиська проходили й лише хитали головами, що такого не знають. Хоч багато хто з першого погляду впізнавав – такий хлопець був один на все село і ростом, і розумом, і вродою. З іншими й мама Кирилова пройшла повз рідну кровинку, не схлипнувши. Навіть сльози не пустила, бо ж дома ще п'ятьох, одне від одного менших залишила, та коли нога за ногою насилу повернулася до хати, впала на постіль, як підрубана, й підвестися з ліжка вже не змогла – розбив параліч». Страшна картина катування Гната і його коханої – Юстини – це свідчення нелюдських, сатанинських злочинів кривавих сталінських інквізиторів, не затерте на скрижальях народної пам'яті, хоч як би того хотіли сучасні їхні високопоставлені нащадки.

Невдовзі страшна тінь безликої нелюдської системи-катівні загрозливо нависне і над тендітними плечима дівчини, і тільки несподівана наївна віра врятує її від уміло розставлених пасток: «не так уже й ви-

явилося страшно, як напередодні здавалося. Страшніше стане через кілька років, коли мене цілий рік двічі на місяць викликатимуть у КДБ, строго-настроого забороняючи про ці візити комусь розповідати». Тоді вже знатиме, нарешті, від батька, як заслали в Сибір її бабусю, знатиме із розповідей Ганни Станіславівни про сталінські концтабори, в яких колишня фельдшерка-упівка пройшла всі кола пекла.

У творі Ольги Слоньовської спрацьовують усі «чудесні можливості архітекτονіки роману» (М. Кундера): невимушена свобода імпровізації, де роздуми сусідять з анекдотами, де екскурси в минуле – перемижуються роздумами про сучасне й вічне. Світ, створений чаклунством оповідача, в якому нитка пам'яті тчеться то срібною павутинкою, то раптом зводить веселкові мости пам'яті, бо ж у холодній юності упроголодь була сама Юність.

У ноосфері, як й у фантазії оповідача, не існує дат – тільки симпатії, захоплення, антипатії й огида: «У пам'яті всі минулі події на одній відстані від теперішнього. Навіть, буває, ближчі здаються набагато дальшими від тих, що минули значно раніше. Зле й погане людська пам'ять закидає десь аж на периферію, щоб ненароком не торкнути, не потривожити». В ореолі доброї усмішки постають перед нами то кумедні й часом сумні сільські історії, то анекдотичні трафунки з гуртожитського життя, як історія про прибиральницю Явдоху і її котів, чи походеньки Лади Чморик, такого собі «трикстера» у спідниці, що через власну захланність і непорядність часто вплутується в різні «історії»... Суд почуттів, суд пам'яті викликає з минулого й гіркі кривди, заподіяні бунтівному дівчаті (не такому ж, як усі!), і скромні радощі, як от радість від перших публікацій віршів у центральному журналі. І те, що вперто вислизає із пам'яті теперішнього, затирається щоденними клопатами, згодом, з відстані років, сприймається гостро, по-іншому, – як трагедія Поліни, що через лікарську помилку народила дитину-каліку чи іншу студентку, котра «через клятву студзагонівську панщину в колгоспі» залишилась на все життя прикутою до ліжка, або ще одну ровесницю, в якій примусове донорство убило ненароджене дитя. ...

Перуанський романіст Маріо Варгас Льюса зауважив: «вигадування історій є способом виявлення свободи й бунту проти тих, хто вирішив знищити свободу». «Впольоване покоління» Ольги Слоньовської, всупереч назві, – це роман про історію особистого бунту, роман про пошук «дороги в тумані», в безпросвітній, здавалося б, імлі режиму. Фундаментальну проблему будь-якого роману – проблему самопізнання персонажа, індивіда – авторка вирішує по-своєму: адже її героїня повинна або вириватися із пастки Системи, Матриці, або ж змиритись. Ця центральна проблема вирішується нею через три ключові відмови, які стають моральними координатами й визначають характер і долю її героїні: відмова від співпраці з системою (де б вона, ця система, і в якій іпостасі себе б не виявляла – від слідчого КДБ – до директора-самодура);

відмова підкоритися меркантильній заангажованості, захланності, якою уражені чи не всі жертви системи; відмова зректись власного я, своєї індивідуальності – бути, як усі. Цей найглибший бунт – проти вторинності, нав'язуваної героїні часто навіть найріднішими людьми, – є найбільочішим...

Усе життя її переслідуватиме метафоричний образ клітки, власне, навіть загрози клітки, винесений із розмови з колишньою упівкою: «ви – упольоване покоління. Ніхто не насмілюється бути самим собою. Каже те, що вже іншими сказано й на державному рівні схвалено. І досить одному поколінню добровільно погодитися жити в неволі, приручитися, визнати свого ворога годувальником, як його діти й онуки починають остерігатися волі. Тобі жити серед приручених. Це ще гірше, ніж у лісі». Усе життя уперто вириватиметься одна з упольованого покоління, щоб зберегти свою душу, свою самість, своє творчо-бунтівне єство. Це єство не в змозі зламати ні невдалий шлюб, ні наклепи-пересуди Села, що плювало плітками в спину молодій жінці (бо ж не така, як усі, не стадна!), ні невлаштованість у далекому кримському селі, куди вперто, всупереч материній забороні, рвалася. У пам'яті – маркерами епохи – розповідь про трагедію учня із степового села, брутальні російські частівки... спогади про нелюдське ставлення до колег захланного керівника однієї із шкіл уже на рідній Коломийщині, куди змушена була повернутися, тяжкі дев'яності. Здавалося б, це автобіографічна розповідь про себе саму. Але це розповідь про багатьох із нас – із «впольованого покоління». Так, кожен письменник знаходить поживу для тем своєї творчості в собі самому – наче міфічна істота, що явилась святому Антонію та згодом описана Борхесом у його «Підручникові фантастичної зоології». Письменник – звичайно, не так буквально, – але також вгризається у власний досвід, відшукуючи матеріал для вигадування історій. Та різниця між романом і художньою автобіографією принципова: роман відкриває те, що приховано в кожному з нас. Відтак «поліцейський метод» Сент-Бева – «щоб зрозуміти художній твір, треба все знати про його автора» – тут не працює. Адже в романі живе друге «я», не ідентичне авторові: «я» письменника виявляється тільки в його книгах. Хоча чи іншою мірою всі письменницькі твори є автобіографічними, становлять «правдиму вигадку».

Оживають у пам'яті героїні й недавні події – Майдан, напруга тих днів, коли невідомість й тривожне очікування, здавалось, загусли над Україною, і те, що раптом відкрилось як незворотнє, вистраждане: «діти одного народу, ще впольованого, але вже готового гризти грати й трошити кліті».

Письмо Ольги Слоньовської на «спектральному зрізі» стилю поєднує ностальгійні відтінки з провокативно-відвертими, майже натуралістичними штрихами, філософські роздуми – з публіцистичними відступами, вправно змодельовані діалоги – з лаконічними, але такими ко-

лоритними пейзажними замальовками... Метафоричним, наскрізним для всього роману стає образ яблуневого й вишневого цвіту, що асоціюється то з долею самої героїні, її незахищеною душею, на квітання якої раз у раз падають люті морози, то з долею цілого покоління, так немилосердно нищеного системою. Цей образ стає лейтмотивним у творі: ним починається роман, він спалахує в картині ночі молодого подружжя, трансформується в образ саду, посаженого батьковими руками. Саду, щедро за родилого плодами, що стали для героїні багатовимірним символом краси людського буття й надії: «для мене вони й досі – запах і смак дитинства, татової щедрості, роботящості, любові до людей і всього світу». Не випадково й фінальні рядки роману містять образ плоду, яблука, як доброго батьківського благословення новим поколінням українців – дітям вільнонароджених батьків: «Як Божа благодать, із неба прозорими й рідкими пасмами їх поливає теплий липневий дощ упереміш із снопами сонячного проміння, і розімліле від спеки літо духмяно пахне житом і першим урожаєм білого наливу».

Роман Ольги Слоньовської є знаковим твором не тільки сучасної української прози, але й має всі шанси стати цікавою сторінкою в історії української романістики. Адже він написаний у традиціях таких майстрів слова, як Анатолій Дімаров та Михайло Стельмах, помножених на яскраве світобачення й оригінальний авторський стиль письменниці.

Н. Мафтин, м. Івано-Франківськ

*Стаття надійшла до редакційної колегії 22.04.2017 р.
Рекомендовано до друку к.ф.н., доцентом Бараном Є. М.*